

A JOG TÁRSADALOMELMÉLETE (NIKLAS LUHMANN)

KARÁCSONY ANDRÁS

Az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja

A SZERZŐ:

PROF. DR. KARÁCSONY ANDRÁS

Az MTA-ELTE
JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT
TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA

KARACSONY@AJK.ELTE.HU

2023. január 16.

95 éve született és 25 éve hunyt el az elmúlt félszázad egyik legnagyobb hatású német gondolkodója, Niklas Luhmann. Luhmann a társadalomelméleti látásmódot újította meg, s ezen belül is a jog társadalomelméleti megközelítése jellemezte munkásságát. Hogy a jog kitüntetett része volt tudományos érdeklődésének ebben szerepet játszott jogász végzettsége, pályakezdő időszakának jogász munkaköre, de elméleti pozíciójából is következett, hogy a jog elemzését különösképp fontosnak tartotta a társadalom elemzésében.

Könyveinek nyelvezete igencsak száraz, ám mégis megragadja az olvasót. Többek között a paradoxo-

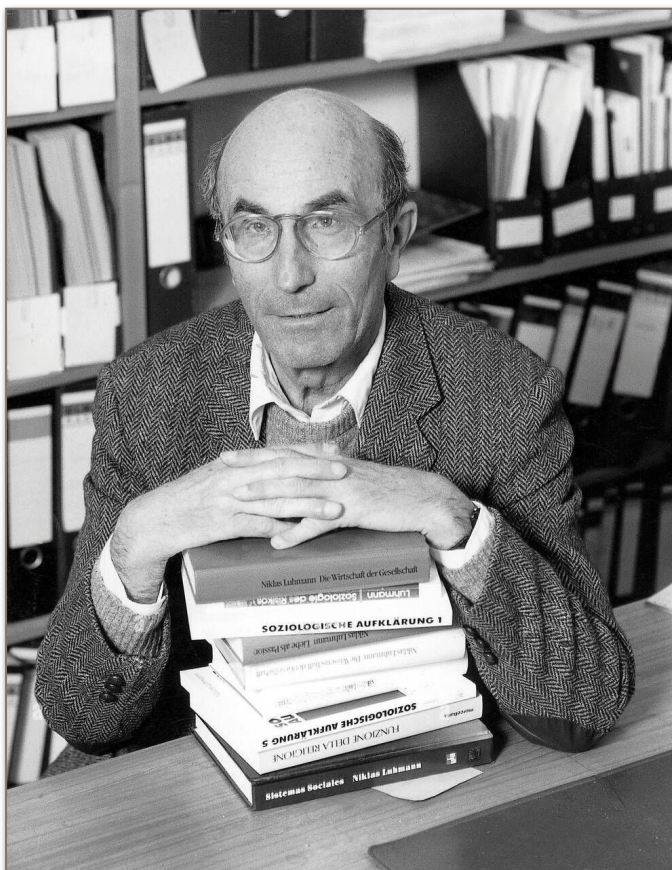
nokhoz való vonzódása miatt és meghökkenítő megállapításai. Például az egyik pályakezdő művének a *Rechtssoziologie* (Jogszociológia) első oldalán közli, hogy nem jogszociológiai értekezést olvashatunk, hanem a jog társadalomelméleti értelmezését.¹ Egy másik könyvének előszavában arra buzdította az olvasót, hogy a fejezeteket tetszés szerinti sorrendben olvassa, mivel a kifejtése nem lineáris, hanem körbejáró, és a körbe bárhol beléphetünk. Talán a legprovokatívabb tézise így szól: a társadalom nem emberekből, hanem kommunikációkból áll. Mielőtt néhány tartalmi gondolatot szemügyre vennék, még felidézem a sajátos jegyzetelési technikáját.² Valójában a hipertext struktúráját alakította ki az 1950-es évektől a híres cédulagyűjteményében (a cédulák száma: kb. 75.000). A rendszer, kissé leegyszerűsítve, a következő volt: a cédulákat nem tematikusan rendezte, hanem egymás utáni sorrendben. Ezt követte a második fázis: a cédulák olvasása és a közöttük lévő kapcsolat rögzítése (pl. a 17-es cédulához a 38-as kapcsolódik, ahhoz a 120-as és így tovább). Ebből fakadóan egy könyv megírása – miként Luhmann egy interjúban elárulta – nagyon egyszerű: kivesz egy cédulát és elindul az utalásokon, így mintegy magától megíródik a könyv. A feladat persze állandóan új cédulákkal táplálni a rendszert és a cédulák közti kapcsolat folyamatos vizsgálata, rögzítése.³

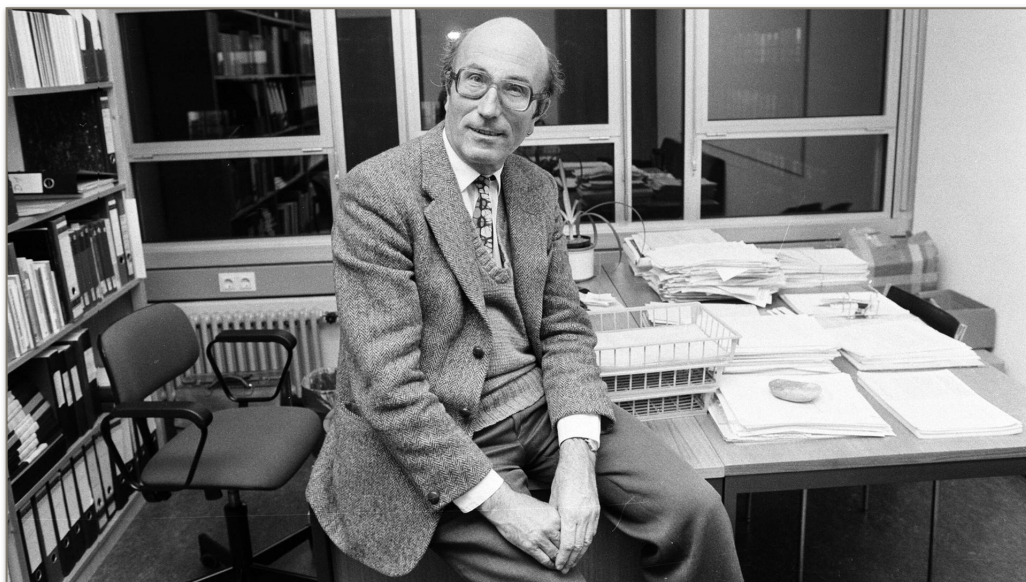
A luhmanni társadalomelmélet három terület metszéspontjában helyezhető el, a

rendszer-, evolúció- és kommunikációelmélet kontextusában. A terjedelmes életmű több tucat könyvből áll. 1969-ben, az akkor alapított bielefeldi egyetemre kinevezett professzornak kutatási tervet kellett leadni, ami nagyon egyszerűen így szólt: „téma: társadalomelmélet, futamidő: 30 év, költségek: nulla.” Ehhez tartotta is magát, hiszen 28 év elteltével publikálta társadalomelméleti összegzését.⁴ Egyik legfőbb vitapartnere volt Jürgen Habermasnak.

Mit is jelentett Luhmann számára, hogy a jogot társadalomelméleti szempontból vizsgálta? Elsősorban azt, hogy olyan fogalmakkal elemezte a jog világát (evolúció, rendszer, kód, program), mely fogalmak a társadalom más részrendszereinek (pl. gazdaság, politika, tudomány, vallás stb.) vizsgálásához is használhatók. Ennek előnye, hogy jobban összehasonlíthatók a társadalom különböző részrendszerei, hátránya pedig tagadhatatlanul az, hogy a jogelméleti gondolkodásban kiformalódott speciálisan a jogra alkalmazott fogalmak (pl. normativitás) csak másodlagos szerepet kaptak.

Luhmann kiindulópontja: a társas (társadalmi) kapcsolatok létrejöttében kulcsszerepet játszanak a kölcsönösen egymásra vonatkoztatott elvárások. Az elvárásoknak két alaptípusa van. Kognitív elvárásról beszélhetünk, ha az elvárásaink nem teljesüléséből tanulunk és ennek következtében módosítunk elvárásainkon. Normatív elvárásról pedig akkor beszélhetünk, ha

az elvárás nem teljesülése esetében is fenntartjuk az elvárást. A jog vonatkozásában mindkettő megfigyelhető, mégpedig a következőképp: a jogalkotási folyamatban figyelembe veszik, hogy mennyiben követik a normákat és adott esetben a nem követés tapasztalata alapján módosítanak a normán, ezzel szemben a jogalkalmazásban erről szó nincs. Például a bíró tapasztalja, hogy megsértették a rablást tilalmazó normát, ám ebből nem következett a norma átalakítására, hanem a normaszegést szankcionálja.

A megfigyelés mindig egy megkülönböztetés alkalmazása. Miként figyel meg a jog a társadalomban megvalósuló cselekvéseket? Luhmann szerint a jogszerű/jogszerűtlen megkülönböztetéssel. Ezt a jog kódjának nevezi. Ám adott a kérdés: minek alapján ítélt jogszerűnek vagy jogszerűtlennek egy cselekvést? A válasz egyszerű: az érvényes jogszabályok alapján – amit programnak nevezett Luhmann. A kód-program

megkülönböztetés előnye, hogy ezzel egyidejűleg megragadható a jogrendszer stabilitása (kód) és a változóképessége (program). Természetesen szerepet játszhatnak más megfigyelői sémák is a jog működésében (pl. az igaz/hamis, a tisztelet/megvetés), de ezek csak az említett jogszerű/jogszerűtlen kontextusában kapnak jelentőséget.

A jog társadalmi funkciójának megítélésében jelentősen változott Luhmann álláspontja. Az 1970-es években a jogra mint a társadalom irányítás eszközére tekintett, két évtizeddel később pedig mint a társadalom immunrendszerére, ami – ha változnak is a társadalmi viszonyok, de – védelmet jelent az állampolgárok és szervezetek számára.⁵ Miként történik a jog változtatása? E tekintetben Luhmann az ún. autopoietikus (önalkotó) rendszerfelfogásából következően azt hangsúlyozta, hogy döntéssel minden megváltoztatható (ezért jellemezte a jog pozitívalódásaként a modern jogot), ám csak a már meglévő

normák hálózatában keletkezhet új norma. Azaz egyszerre minden nem változtatható meg. Persze előfordulhat ilyen, de az a jog autopoieízisének szétrombolását eredményezi, röviden: ez a forradalmak jellemzője.

A modern társadalom világtársadalom, mivel a cselekvések és átélések nincsenek országhatárok közé zárva. Gondoljunk csak a vallásra, a művészetre, a gazdaságra vagy éppen a tudományra – ezen témavilágokban a kommunikációk évszázadok óta túllépnek az országhatárokon. Kivételként Luhmann a politikát és a jogot említi, ahol a döntések egy adott területen élőkre vonatkoznak. Persze itt is megfigyelhető a regionalitás fokozatos háttérbeszorulása. Az európai integráció, a határok spiritualizációja, az emberi jogok egyetemes doktrínája mind-mind a politika és a jog bekapcsolását jelenti a világtársadalomba. A modern társadalom egyik nagy kérdése, hogy képes-e a

társadalom reagálni a környezeti veszélyekre? Luhmann inkább szkeptikus volt e tekintetben. Pontosabban: a társadalmon *belüli* kommunikációktól függ, hogy képes-e a társadalom a *külső* környezet problémáit észlelni.

Hivatkozások:

- Luhmann, Niklas: *Rechtssoziologie*. Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1972.
- E sorok írója 1986-ban négy hónapot tölthetett el ösztöndíjként Luhmann mellett és abban a szerencsében is részesült, hogy a nevezetes cédulagyűjteményt megtekinthette.
- Luhmann cédulázási rendszeréről lásd: Niklas Luhmann-Archiv (niklas-luhmann-archiv.de), Introduction to the Zettelkasten Method • Zettelkasten Method
- Luhmann, Niklas: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt a/M., Suhrkamp, 1997.
- Luhmann, Niklas: *Das Recht der Gesellschaft*. Frankfurt a/M., Suhrkamp, 1993.

Képek elérhetősége:

1. oldal: Niklas Luhmann Bloom <https://images.app.goo.gl/KjKvsDdCe6xviXU39> 2023. 01. 14.
2. oldal: Niklas Luhmann: „Der neue Chef” <https://images.app.goo.gl/KjKvsDdCe6xviXU39> 2023. 01. 14.